

Kopecký, Milan

"Vidění" faráře z Veverské Bítýšky

In: Kopecký, Milan. *Nic stálého přítomného : k literárnímu baroku*. Vyd. 1.
Brno: Masarykova univerzita, 1999, pp. 108-114

ISBN 8021022272

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123095>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„VIDĚNÍ“ FARÁŘE Z VEVERSKÉ BÍTÝŠKY

Mezi krásné madony české gotiky patří Panna Maria v červeném plášti se zlatou korunou na hlavě a s Ježíškem na pravé ruce, nazývaná Madona veverská. Svým jménem je spjata se dvěma místy vzdálenými několik kilometrů severozápadně od okraje města Brna: s hradem Veveří na skalnatém ostrohu nad vodní přehradou a s městečkem Veverská Bítýška. Zde byl v epoše baroka po celé půlstoletí farářem Valentin Bernard Jestřábský. Oživlý zájem o kulturní hodnoty české minulosti chceme podpořit pořadem o životě a díle tohoto nevšedního nadšeného vlastence a spisovatele.

Valentin Bernard Jestřábský se narodil v roce 1630 v Ostravě, odkud odešel po smrti svého otce na studia do Uherského Hradiště. Ze svých učitelů si zamiloval zvláště jezuitu Jiřího Krugera z balbínovského vlasteneckého okruhu, ale do jezuitského řádu nevstoupil. Stal se po studiích v Olomouci roku 1663 světským knězem, působícím po čtyři léta jako kaplan v Lošticích a ve Střelicích. V březnu 1667 nastupuje místo faráře ve Veverské Bítýšce. Zemřel ve vysokém věku 89 let v přířařených Říčanech před svatoštěpánskou mší dne 26. prosince 1719.

Latinský náhrobní nápis uvádí několik příkladných vlastností Jestřábského, jako obětavost, pohostinnost, péči o chudé, pracovitost a skromnost. Jeho pracovitost a skromnost dosvědčují dodnes jeho literární díla, a to svým velkým rozsahem a skromnou formulací na titulním listě, že kniha vznikla prací a nákladem „jednoho faráře diecesis olomucensis, moravoostavského“. Textová kritika dospěla tu k přesvědčivému názoru, že jde o práce toho Jestřábského, který některé spisy přece jenom svým jménem označil.

Pokud můžeme soudit z materiálu dnes známého, vydával Jestřábský své spisy až v posledních dvou desetiletích svého dlouhého života. Začal tedy s jejich tištěným publikováním v době, kdy život většiny jeho vrstevníků byl už ukončen nebo kdy už na publikování nestačili. Proto se v jeho tvorbě projevují bohaté životní zkušenosti, získané dlouholetým pastoračním působením, i znalost rozsáhlé teologické, historické a beletristické literatury. Tiskl v Brně, Olomouci, Opavě, ale také ve Vídni spisy kazatelské a výchovné, mající formu dialogu nebo traktátu. K dialogickým skladbám patří **Rozmlouvání hospodáře s hostem**, **Rozmlouvání svatě Anny se starcem Simeonem** a **Vidění rozličné sedláčka sprostného**. Jestřábský v nich nezapře kazatele, pro kterého byla kazatelna di-

Obě uvedená exempla zařadil Jestrábský do svého nejvýznamnějšího spisu **Vidění rozličné sedláčka sprostného**. Ten vyšel v krátké době za sebou dvakrát: poprvé v Opavě nebo v Olomouci pravděpodobně roku 1716, podruhé v Opavě roku 1719. Množství exemplů svědčí o uplatnění kazatelské metody, ale přísně druhově vzato patří spis do dvou žánrů oblíbených ve starých literaturách – do „vidění“ a do „putování“.

Slovem „vidění“, eventuálně jeho latinskou podobou „visio“, se ve středověké kontemplativní literatuře vyjadřuje mystické přenesení do nadskutečného světa. Byla vypracována celá teorie mystického vidění, jeho postup a účinek na duši a tělo vizionáře. Avšak na rozdíl od středověkých vidění, která byla prohlašována za skutečná a hodnověrná, nezakrývá Jestrábský, že v jeho díle jde o fikci. Je to zároveň „putování“, tj. procházení různými krajinami a přitom poznávání života různých skupin obyvatelstva. Z tohoto hlediska má Vidění Jestrábského velice blízko k **Labyrintu světa a ráji srdce** Jana Amose Komenského.

Labyrint vznikl téměř o celé století dříve než Vidění a fungoval především v prostředí českých evangelických exulantů, takže Jestrábský jej neznal a určitě napsal Vidění na Labyrintu nezávisle. Přesto srovnání obou spisů v hlavních ukazatelích vede k těmto zajímavým zjištěním:

Ústředními postavami obou knih jsou postavy toužící po poznání – v Labyrintu poutník, ve Vidění sedlák. Oba mají průvodce – poutník Všeživá Všudybuda a Mámení, sedlák anděl. Oba si naléhavě kladou otázku souvislosti mravnosti se spravedlností, a proto se vydají na cestu světem. K realizaci svých záměrů použili oba spisovatelé různých žánrů: Jestrábský už připomenuté „vidění“ a „putování“, Komenský napsal alegorický epický útvar směřující k novodobému románu. V obou případech jde o typická díla barokní, neboť se v nich projevuje dvojpólovost dobra a zla, života a smrti, dočasnosti a věčnosti, dále představa o složitosti světa ovládaného Bohem, fikce bloudění světem hříchu i nejistoty a naopak nalézání světa ctnosti i jistoty. Relativní jednoduchost díla Jestrábského a na druhé straně mnohotvárnost díla Komenského jsou nepochybně důsledkem dvojího východiska a určení. Komenskému šlo o zevrubný pohled na společnost a o filozofické závěry z toho plynoucí, kdežto Jestrábský usiloval o postižení zla v jeho nejběžnějších projevech, o napravování křivd a vad ve svém okolí. Komenský podává obraz intelektuála své doby a píše především pro intelektuály, Jestrábský zase obraz venkova a svůj spis také určuje prostým venkovanům. Komenský má na mysli celou společnost a celý svět, avšak Jestrábský se omezuje převážně na venkov. Labyrint je plný dynamiky a dramatickosti (dnes přímo vybízí k zdramatizování), kdežto Vidění je do značné míry statickým sledem scén s dialogem sedláčka a anděla, ale tento dialog neslouží ke střetání protichůdných stanovisek, nýbrž je pouze nástrojem k navazování myšlenek obsahujících jednostranné poučení sedláčka andělem. Vidění sice není myšlenkově

a umělecky tak bohaté jako Labyrint, ale ve své době bylo pro svůj poutavý obsah a zajímavou formu, pro svou sociální kritičnost a satirické šlehy velmi oblíbené, jak ostatně svědčí jeho dvě vydání v krátké době za sebou.

Mezi Labyrintem a Viděním je mnoho tematických analogií. Jedna z nich se týká manželského stavu. Ve Vidění dává anděl sedláčkovi možnost nahlédnout v několika domech do manželského života jejich obyvatel. Seznamuje ho vlastně se čtyřmi typy manželství (proti Komenskému je to výběr důkladnější, ale užší), a to nejdříve s manželstvím veskrze harmonickým, pak s nesvorným manželstvím, poté se svazkem hodného muže se zlou ženou a nakonec s manželi jako s rodiči nevydařených dětí. Charakter manželství nevyplývá z nějaké scény nebo akce, nýbrž je dedukován z popisu a doložen exemply. Přesto formulacím nelze upřít výstižnost, když např. anděl říká o druhém manželství, že se muž chová k ženě, „jako by ji ne za manželku, než za krávu nebo psa byl sobě pojal: avšak ani krávkě, ani psovi by tak zle nedělal, jak dělá manželce“. Po navštívení čtyř domů ptá se sedláček anděla na příčiny nepodařených manželství a anděl za hlavní pokládá hmotné příčiny: „Jiný žení se aneb některá se vdává pro statek a pro peníze, ne pro lásku: potom když peníze utratí a statek se zmaří, povstává nenávisť, proklínání, svády, bití a pohoršitedlné živobytí.“ Zdůraznění citu jako předpokladu manželské harmonie nutno jistě hodnotit vysoce kladně.

V podstatě stejné stanovisko zaujímá i Komenský a to platí také pro jiné motivy. Rozdíl tkví v tom, že Jestřábský všechno podává prostým vyprávěcím způsobem, kdežto Komenský obrazným způsobem. Tak např. zkorumpované soudnictví ukazuje Jestřábský popisem jednání nevzdělaných a stále opilých soudců, kdežto Komenský vidí soudce v groteskních podobách: „Někteří neměli uší, jimiž by stížnosti poddaných vyslyšati, jiní očí, jimiž by neřády před sebou znamenati, jiní nosu, kterýmž by šibalů proti právu úklady čenichati, jiní jazyku, kterýmž by za němé utištěné promlouvati, jiní rukou, kterýmiž by úsudky spravedlnosti vykonávati mohli; mnozí ani srdce neměli, aby, co spravedlnost káže, konati směli.“

Soudce pojmenovává Komenský s jemným smyslem pro slovní komiku: „Atheus, Svárurád, Sluchosud, Stranobij, Osobolib, Zlatomil, Darober, Nezkus, Málověd, Nedbal, Kvapil, Ledabyl; všech pak president a nejvyšší sudí aneb primas byl Takchcimít.“ Komenský sleduje řetěz křivých rozhodnutí od malého soudce až po mocného vladaře a používá přímo termínu „soudcovská perverzita“, kterou dokumentuje dary a úplatky obviněných a souzených. V tom bodě se shoduje s Jestřábským, ale na rozdíl od něho nešetří ani instituce, ani zákonodárce, ani soubory zákonů.

Důležitou otázkou barokní literatury je vztah mezi vrchností a poddanými. Této otázce se více než Komenský věnuje Jestřábský, což ovšem bylo podmíněno rámcem a tematikou jeho skladby. Často odhaluje nehumánní jednání pánů s poddanými, dokonce fyzické trestání poddaných. Aby k tomu nedocházelo,

zaštituje se Jestřábský často biblí. Komenský v této otázce nepostupuje výkladově, nýbrž sociální problematiku začleňuje do humanistické scenerie paláce Moudrosti, královny světa. Té je předána prosebná listina chudých, kteří v ní poukazují na bohatství panstva a na vlastní nouzi. Moudrost ve své odpovědi prohlašuje dosavadní stav za neměnný, neboť prý „sláva království toho vyhledává, aby se jedni nad druhými stkvěli“. Jak v Labyrintu, tak ve Vidění se za viníky různých nespravedlností nad poddanými pokládají vykonavatelé vrchnostenské moci, tj. správci a drábi. Ti však dovedou proti jedné žalobě poddaných postavit deset žalob na poddané, na jejich lenost, neposlušnost, vzpurnost, pýchu atd. Přes veškerou kritičnost dochází Jestřábský i Komenský ke stejnému názoru o nutnosti zachovat společenskou hierarchii, je však zajímavé sledovat, jak tento názor vždy znovu zpochybňují a ironizují. I v tom tkví jeden z rysů baroka, totiž dvojpolové přijímání konvenčních pořádků.

Pozoruhodným rysem Jestřábského jako kazatele a spisovatele je vlastenectví. A protože v době baroka bylo vlastenectví chápáno územně a protože Morava tvořila samostatný správní celek, totiž Markrabství moravské, musilo to u Jestřábského být moravské vlastenectví. Tento významný fenomén se z baroka táhne přes celé obrození, jež má na Moravě v porovnání s Čechami svou speci-fičnost, až dodnes. Dnes ovšem má toto vlastenectví nové projevy, především ve snaze ponechat si v moravském teritoriu ve větší než dosud míře ty výsledky práce, jež zde byly vyprodukovány. Po té stránce nedošlo dosud k nápravě stavu přetrvávajícího z dřívějšíka a z toho vzniká určité politické napětí. V baroku mělo moravské vlastenectví výrazný charakter historický a jazykový. Jestřábský, vychovaný moravskými patrioty na studiích v Uherském Hradišti a Olomouci a působící jen na Moravě, motivuje svou spisovatelskou činnost nutností podporovat moravský jazyk a lid (neboli v jeho terminologii „národ“). Tak např. zdůrazňuje, že svůj **Katechismus domácí** napsal v moravském jazyku, a to ze tří důvodů: 1. že jako moravský rodák neumí německy; 2. že moravského lidu je na Moravě víc než německého; 3. že náš starobylý jazyk moravský tak pěkný a ozdobený jest, jak může být jeden v celém světě. V této argumentaci nacházíme ovšem barokní hyperbolizaci, tj. zveličování z expresivních příčin, aby tím jev nabyl výraznosti. Avšak musíme si uvědomit, že tato expresivnost různého obsahu vyrůstala v moravském prostředí z cyrilometodějské tradice, živé dodnes. Tato tradice měla velkou dynamičnost v obou místech studií Jestřábského – v Uherském Hradišti s nedalekým Velehradem a v Olomouci jako sídlo biskupů, nástupců svatého Metoděje. Moravské vlastenectví známe ovšem nejen z tvorby Valentina Bernarda Jestřábského, ale z většiny tištěné i rukopisné produkce vzniklé v té době na Moravě. Jejím největším představitelem byl biskup Tomáš Pešina z Čechorodu, moravský historiograf, zamýšlející napsat celé dějiny Moravy, tak zvaný Moravopis. Vedle tohoto vlastence, jemuž Balbín věnoval svou „obranu jazyka českého“, působil v době Jestřábského také Jan Jiří Středovský,

farář v Pavlovicích nad Bečvou, autor Průvodce po moravských pamětihodnostech a Životopisu svatého Cyrila a Metoděje. Kromě dalších tištěných děl obsahují moravské vlastenectví různé rukopisné kroniky, líčící události v Kroměříži, Moravských Budějovicích, v Uherském Brodě, Holešově, na Břeclavsku, v Brně i jinde.

V souvislosti s Jestřábským je nutno zdůraznit, že jeho moravské vlastenectví není v žádném rozporu s českým patriotismem v širokém slova smyslu, jak dokazuje jeho výběr událostí z českých dějin. Tak např. Jestřábský vypráví o českém vítězství v bitvě u Chlumce r. 1126, které už tradičně sloužilo k pozvedání českého sebevědomí v našich kronikách, počínaje prvním Kosmovým pokračovatelem kanovníkem Vyšehradským. Jestřábský je dále hrdý na vítězství Přemysla Otakara II. nad Uhry v roce 1260, které tak jako předchůdci spojuje s pomocí sv. Václava, patrona Čechů i Moravanů. Z našich světců se velké úctě Jestřábského těší druhý pražský biskup sv. Vojtěch, kterého považuje za skladaatele nejstarší naší duchovní písně Hospodine, pomiluj ny.

Opomenout nelze jednu zajímavou oblast tvorby Jestřábského, totiž praktický náboženský život jeho doby. Co všechno na svém putování prostý sedláček viděl a pozoroval? Ve svém 17. vidění v kostele *brzo viděl, jak někteří neklekli, jiní toliko na jednom koleně klečeli, jiní šeptali aneb rozprávěli, jiní se smáli a modlícím se překážku dělali, jiní na strany se ohlířovali, jiní zahálejíce seděli aneb stáli, jiní na ženské pohlaví úšetečně vzhledali, a ony na ně zas, zdali by se někomu zalíbily, a spíš provdati a jako kravičky na jarmarku se provdati mohly. Na modlitbu a na konání mše svaté malý pozor měly, vnitřní pobožnosti mnohem méně. Viděl také sedláček mnoho psů a chrtů v kostele běhati, na stolice i na oltáře neřádit, které s sebou páni aneb oficiři jejich přivedli, nejináče, než jako by se byli na honbu a lovení zvěře vydali. A ti psi svým štekáním a běháním lidem nemalou překážku dělali v modlení a v pobožnosti a v slyšení mše svaté. — V 19. vidění sedláček pozoruje, že lidé po mši většinou už nezůstali na kázání: Bez příčiny a potřeby do svých příbytků a k obědu chvátili jako hovada ku korytům, anebo do krčem se rozešli. Ano i ti páni a světa vladaři, majíce k dobrému příkladu jiným zůstati na kázání, také odešli. Potom když ten kněz počal kázati a dobře i pěkně lid učiti, někteří z posluchačův zdřímali, jiní lelkovali a na učení nepozorovali. Lid prý nestál o poučení, „ale fábul, a co k smíchu jest, aneb raději co nového slyšeti, vždy žádostiv jest“.*

V 21. vidění, pojednávajícím o zpovědi, čteme: *Vzal to sobě sedláček na pilný pozor a hleděl dobře na lid, který tam stál a který ještě přicházel, a viděl, jak tam někteří stáli jako sloupy, ani na kolena neklekli a nic se nemodlili. Jiní se do zpovědnice tlačili jeden přes druhého, aby se spíš k zpovědníku dotlačili, jiní druhými strkali, jiní rozprávěli nebo šeptali a smáli se, a tak jiným upřímně přistupujícím pobožnost mejlili a překáželi. Jiní z domu vyjdouce, a ani nepomyslíc, co mají mluvit, a na své hříchy se nic doma ani na cestě, do kostela jdouce, nepamatujíc, ani na to, jak dávno předešlou zpověď vykonali, pospíchali k zpovědi, majíc za to, že bude na tom dost, když jen se dotlačí.*

